

- 108 pozn. 7: zejména v 16. stol. uděloval panovník šlechtický titul také za činnost literární anebo hospodářským podnikatelům.
- 124 pozn. 5: Hérostratos, z touhy po slávě zapálil r. 356 př. n. l. chrám bohyně Artemidy v Efesu, jeden ze sedmi divů světa. — pozn. 6: V rukopise Labyrintu z r. 1623 a v jeho prvním vydání 1631 vyložil Komenský okrajovou poznámkou, na koho se vztahují následující charakteristiky. Jsou to: makedonský král a dobyvatel Alexander Veliký (356—323 př. n. l.), římský vojevůdce a diktátor Gaius Iulius Caesar (100—44) a španělský vévoda z Alby, Fernando Alvarez de Toledo (1508 až 1582), pověstný svými ukrutnostmi v Nizozemí (1567—1572); kněz Arius v Alexandrii (4. stol.), zakladatel sekty ariánů, která popírala, že Kristus je téže podstaty jako Bůh Otec a od věčnosti; Pilát Pontský, římský prokurátor v Judei (26—36), který odsoudil Krista na smrt; Mikuláš Koperník svým důkazem heliocentrickým, který Komenského nepřesvědčil; španělský šlechtic Ignác z Loyoly, zakladatel jezuitského řádu, nejostřejšího nástroje protireformace a rekatolizace českých zemí po Bílé hoře.
- 135 pozn. 2: totiž odpověděl, a to slovy citované biblické knihy Kazatel neboli Ecclesiastes 1, 12, 17.
- 136 pozn. 1: křesťané, kteří v dobách pronásledování nezapřeli Krista a byli proto vězněni nebo mučeni, ale nikoli usmrceni.
- 141 pozn. 1: Kom. tu má patrně na mysli starořec. filosofa Theofrasta (Theophrastos, 372—287 př. n. l.), vynikajícího žáka Aristotela, a nikoli slavného lékaře Theophrasta Bombasta Paracelsa (viz str. 203, pozn. k str. 59).
- 144 pozn. 6: Alžběta Tudorovna, anglická královna, která proslavila svou vládu (1558—1603) politickými a kulturními úspěchy.
- 145 pozn. 3: první výrok je ze starozákonní knihy Ecclesiasticus neboli Moudrost Jesusa, syna Sirachova, druhý z epistol sv. Pavla k Efeským.
- 149 pozn. 6: vlivem svých žen propadl modloslužbě, jak o tom vypravuje Třetí kniha Královská 11, 4—8.
- 150 pozn. 1: starozákonní židovští proroci. — pozn. 2: první křesťanský mučedník, o němž se zmiňuje novozákonní spis Skutky apoštolské, kap. 6—8. — pozn. 3: judský král (718—689 př. n. l.), náboženský horlivec, který potíral modlářství.
- 169 pozn. 2: podle biblické novozákonní knihy Zjevení sv. Jana neboli Apokalypsy 1, 12 nn. a 5, 6.
- 173 pozn. 3: obsažená v Desateru božích přikázání, jak je zaznamenáno v bibli (Exodus 20, 1—17 a Deutoronomium 5, 6—21).
- 179 pozn. 2: Marta, totiž osob znepokojujících se malichernostmi a zbytečností jako „pečlivá“ Marta, o níž vypravuje evangelium sv. Lukáše.
- 194 pozn. 1: Kom. se při líčení slávy Boží opírá o 4. a 5. kapitolu Zjevení sv. Jana (Apokalypsu).
- 198 pozn. 5: Sláva na výsostech Bohu a na zemi pokoj lidem dobré vůle. (Podle evangelia sv. Lukáše 2, 14 zpěv andělů nad chlévem v Betlémě, když se narodil Kristus.) — V amsterodamském vydání z r. 1663 následuje ještě: Písnicka o divném a milostném Božím člověka Bohu oddaného vedení, složená po přečtení Labyrintu od P. J. Kassia Vysokomyšského. (Otiskl jsem ji v edici Labyrintu, která vyšla v nakl. Naše vojsko, Praha 1958.).

NESTÁRNOUCÍ LABYRINT

Tři a půl století okouzluje už *Labyrint světa a ráj srdce* české čtenáře, že se k němu znovu a znovu vrací: někdo pro jeho příběh, fabuli, někdo pro jeho ideu nebo slovesnou formu, jiný pak pro všechny tyto složky současně. Okouzloval však i samého svého tvůrce, Jana Amose Komenského (1592 až 1670), že se rovněž k němu vracel, pokaždé s tvůrčím gestem. Dopsal jej nedlouho před vánocemi r. 1623 a zaslal s věnovacím listem Karlu staršímu z Žerotína, svému příznivci a ochránci, který mu právě tehdy v době pobělohorských zmatků, nejistot, úzkostí a útrap poskytoval útulek na svém panství v Brandýse nad Orlicí. Podruhé se Komenský k Labyrintu vrátil a výrazně jej dokomponoval (přidáním kapitol 28—35 a porozšířením kapitoly 18 o odstavec 9—11; 25 o odst. 5; 42 o odst. 4) za svého vyhnanství v polském Lešně, když připravoval jeho prvé vydání, které vyšlo r. 1631 v míšeňském Perně, naposledy pak už téměř na sklonku svého života, sice jako starzec, ale v plodném rozmachu tvůrčích sil (na počátku 60. let svého amsterodamského pobytu, a vydal jej r. 1663) opět tematicky dokreslený o sugestivní vyličení mořské plavby a bouře (kap. 9, odst. 9—18), ohlas zážitku z cesty do Anglie r. 1641.

První verzi Labyrintu dokončil Komenský po několika-měsíční soustředěné práci, v které hledal zapomenutí a východisko z krizí a zmatků osobních, soukromých, i celonárodních, politických, jaké jej postihly po bělohorské katastrofě rozvrácením slibné kariéry a mladého rodinného štěstí: musel pro svou víru i protihabsburskou angažovanost za stavovského odboje opustit své působiště ve Fulneku, kde mu byl popleněn majetek a knihovna, mor mu zahubil manželku i obě děti a zhroutily se a byly rozvráceny i politické opory jeho církve, takže se zdálo, že na ni i na národ zanevřel sám Bůh a zbývá už jenom rozvrat a zkáza všech dosavadních mravních a kulturních hodnot a bezvýchodné zoufalství.

Komenský se z těchto otřesů zachraňoval horlivou četbou, především bible, rozhovory s přáteli, modlitbami a meditacemi a literární činností, kterou chtěl posilovat a utěšovat sám sebe i všechny stejně trpící. Tehdy v záblesku inspirace zjevila se

mu idea a fabule Labyrintu světa a ráje srdce: sugestivní vidina světa jako fantastického města nořícího se v prudkém světle z temnot bezedné propasti hrobu a věčnosti; města s geometricky přesnou a přitom zrůdnou, absurdní a bezútešnou organizací životního prostředí a času, obłudného a chaotického labyrintu. Uhrančivá svůdnost jeho povrchní dokonalosti a krásy se postupně rozptyluje a obnažuje, když se do tohoto města-světa vydává jako poutník, aby se poznáním skutečnosti, její pravé podstaty, dobral vlastního smyslu života a zvolil si uspokojující povolání. Podaří se mu to až po bludných cestách, na kterých odhaluje jenom marnost a přetvářku ve všech společenských zřízeních a stavech, a až se konečně zbaví svých obou průvodců, Všežvěda-Všudybuda a Mámení-Mámila, i jejich uzdy, kterou ho popoháněli i kroutil, a brylí, kterými mu zkreslovali pravý stav věci. Teprve na výzvu Kristovu, aby se navrátil z tohoto povrchního vnějšího světa do vlastního srdce, do světa vnitřních hodnot a jistot, a teprve až pozná společenství křesťanů, kteří žijí ve shodě se svým ideálem, svědomím i skutky, nachází záchranu z labyrintu světa a zároveň klid, uspokojení, štěstí a ráj ve svém srdci, kde se spřátelí s Kristem a spojí s Bohem. Je to ovšem řešení idealistické, poznamenané leckde tendencemi soudobé česko-bratrské teologie.

Tuto dvoudílnou alegorickou fabuli a ideu, kterou by jiný spisovatel menších uměleckých schopností zahubil suchopárem traktátového podání, zvládl Komenský mistrovstvím, kterému se nepřestáváme podívat, zejména dnes, když literárními rozbory stále více pronikáme do složitého organismu tohoto předního výtvaru starší české prózy a mistrovského kusu naší barokní literatury.

První část, Labyrint světa, je dramaticky zhuštěnou zkratkou lidské životní komedie i tragédie, pestrým kaleidoskopem lidského mraveniště a hmyzu, vypočteného s ironií a sarkasmem za pomoci karikatury a grotesky nebo se soucitným humorem, s postřehem pro monumentální obrys i charakteristický detail, s uměním kompozice, dějové výstavby a gradace, ale především s ojedinělým mistrovstvím slovesného vyjádření. V něm se literární řeč, odchovaná na dílech humanistické literatury, zmocňuje nových výbojů barokního stylistického umění, dosahujíc rázem jednoho z jeho vrcholů. Lite-

rární jazyk, který uchvacuje svou obrazností, je zároveň osvěžován jadrností a šťavnatostí jazyka hovorového, studentského a řemeslnického slangu i venkovské a nářeční mluvy. Dnešní čtenář vnímá ovšem už tuto řeč přes závoj patiny, který obestřel mnohá slova a který mu možná připomíná Zikmunda Wintra nebo Vladislava Vančuru, mistry dolující své výrazivo v šachtách starého jazyka.

Proti beletrizujícímu typu a rázu prvního dílu ocítáme se v druhé části, Ráji srdce, v oblasti meditace a stylu esejistického, který se váže na prostředky vyššího literárního stylu, opět osobitě propracovaného, ale vyhýbá se už oblastem řeči neliterární, zato však tím častěji a ochotněji zabočuje do poloh mluvy biblické a přímo bibli cituje.

Leccemu ze svého slovesného umění přiučil se Komenský také u svého literárního miláčka, originálního barokního německého spisovatele Johanna Valentina Andreae (1586—1654), jehož některými spisy, bestsellery tehdejšího písemnictví, dnes už zapomenutými stejně jako celé latinsky psané jeho dílo, se inspiroval také při Labyrintu.

Jako literární výtvar nemá Labyrint nejen ve své době, nýbrž v celé naší starší literatuře obdoby. Kdyby Komenský kromě něho nebyl už napsal nic jiného, zaručoval by mu natrvalo přední místo v české literatuře. Labyrint byl smělý průlom do obvyklé traktátové literatury a současně první významný nástup k původní české literatuře beletristické. Škoda že se v pobělohorských poměrech u nás nemohl stát pobídkou a vzorem k následování tímto směrem, neboť jsou v něm zárodky velké skladby románové i velkého dramatu barokního typu. Kdyby byl býval napsán v řeči národa politicky i kulturně šťastnějšího, nežli byly naše země v té době, nepochybuji, že by se stal součástí světového písemnictví, jako do něho zrovna v té době vstupoval anglický baptistický kazatel John Bunyan (1628—1688) svou Cestou poutníka z tohoto světa na onen (1675), která obrazně líčí jeho obrácení k Bohu a v leccems připomíná Labyrint. Přesto, že ho nedosahuje svými literárními hodnotami, získala si takovou oblibu, že se stala po bibli nejrozšířenější knihou na světě.

Sčtělému a poučenému čtenáři vybavují se při četbě Labyrintu mnohá slavná jména a díla světového písemnictví, která jej nějak tím nebo oním rysem připomínají, například svou

alegorickou formou pouťi, prohlídkou ideálního společenského řádu vtěleného do života v ideálním městě nebo státu, společenskou kritikou a satirou odhalující rozpory mezi předstíraným ideálním stavem a skutečností, silou utopické vize dokonalejšího společenského řádu, uměním postihovat realitu života přímo i prizmatem karikatury, grotesky, symbolu a alegorie, mystickým rozletem a vytržením a ovšem také silou básnické obrazotvornosti a uměním literární formy: *Dante Alighieri* (1265—1321) se svou Božskou komedií, *Sebastian Brant* (1457—1521) se svou *Lodí bláznů*, *Erasmus Rotterdamský* (1465/66—1536) se svou *Chválou bláznovství*, *François Rabelais* (1494/95—1553) romány o Gargantuovi a Pantagruelovi, *Miguel de Cervantes Saavedra* (1547—1616) s *Důmyslným rytířem Donem Quijotem de la Mancha*, *Johann Jakob Christoffel von Grimmelshausen* (1625—1676) s *Dobrodružným Simpliciem Simplicissimem*, *Jonathan Swift* (1667 až 1745) s *Gulliverovými cestami*, *Tomáš Morus* (1478—1535) se svou *Utopií*, *Tomáš Campanella* (1568—1639) se *Slunečním státem*, *sv. Augustin* (354—430) se svými *Vyznáními* a *Boží obcí*, *Tomáš Kempenský* (1379/80—1471) svým *Následováním Krista*, *sv. Terezie z Ávily* (1515—1582) a *sv. Jan z Kříže* (1542 až 1591) se svými mystickými projevy, *Blaise Pascal* (1623 až 1662) se svými *Myšlenkami*... Ale svými uměleckými postupy a literárními kreacemi připomene nám *Labyrint* i *Franze Kafku*, *expresionisty* a *surrealisty*. A přitom je to dílo bytostně české, že se nejen vzpírá úpravám do moderní češtiny, ale tím více překládům do cizích jazyků, poněvadž nemohou vystihnout a vyjádřit všechny dobové zvláštnosti českého jazyka a stylistické umělosti Komenského, zejména vtipné slovní hříčky svázané jenom se zvukem českého slova.

Nejen lidé, ale i knihy mají své osudy. Měl je a bude je mít i Komenského *Labyrint*. Šťastnou náhodou neztratil se nám jeho opis, který poslal Komenský r. 1623 Karlu staršímu z Žerotína, nikoliv vlastní rukopis, ale rukopis Komenským revidovaný. Býval součástí Žerotínské knihovny ve Vratislavi, přečkal v ní šťastně třicetiletou válku i poslední hroznější světovou. R. 1957 darovala jej Polská lidová republika českému národu a je nyní uložen mezi poklady Státní knihovny ČSR—Universitní knihovny v Praze. Z něho reprodukuje jako frontispis kolorovanou kresbu města-světa. Ani prvé vydání *Labyrintu* z r. 1631

ani druhé z r. 1663 nejsou však v našich knihovnách vzácností.

Od smrti Komenského až do dneška dočkal se u nás *Labyrint* více nežli půl stovky vydání, ovšem rozličné jakosti: pečlivých i odbytých, skromných výrobků na špatném papíře, často školních vydání, ale i tisků úpravných a náročných, bibliofilských. Připomínám z toho jenom některá vydání nějak památná a významná. Především berlínské z roku 1757, které si spolu s *Kšaftem* a *Smutným hlasem* vydali potomci českých exulantů. Ve své vlasti vyšel *Labyrint* poprvé r. 1782 mezi prvními vydávanými knihami, když se uvolnila pouta tiskové cenzury za josefínské tolerance, a znovu r. 1786. Ale další vydání *Labyrintu* z r. 1809, které připravil Jan Nejedlý, jeho nadšený obdivovatel a vykladač, střetlo se už s potížemi za znovu se zostřující cenzury a r. 1825 bylo zakázáno toto vydání prodávat a rozšiřovat a nové tisknout. Vydání z revolučního roku 1848 umožnila krátká doba politického uvolnění, brzy zase vystřídaná Bachovým absolutismem. Teprve po jeho pádu vychází *Labyrint* r. 1862 a pak už nepřetržitě bez zábran. První kritické vydání pro vědecké potřeby připravil J. V. Novák r. 1910 (pro 15. svazek *Veškerých spisů J. A. Komenského*). Za druhé světové války v letech 1939 až 1941 byl vydán *Labyrint* sedmkrát, aby v době propagandy lži, přetvářky a násilí opět posiloval národní sebevědomí a napřimoval malověrné. Mezi těmito edicemi pečlivostí o text i vysvětlivky vyniká vydání *Vladimíra Šmilauera* (1940), obnovené ještě r. 1958, kdy také vyšla moje edice *Labyrintu*, doprovázená obsírným doslovem a zevrubnými vysvětlivkami.

Nepochybuji o tom, že i toto nové vydání, které vychází v roce, kdy si náš národ a s ním i celý kulturní svět připomíná třísté výročí úmrtí J. A. Komenského, najde i v soudobých společenských problémech své čtenáře. Látku a podněty k přemýšlení a spolu také estetické uspokojení poskytne četba *Labyrintu* jak vyznavači světového názoru idealistického, tak materialistického, jak čtenáři zaujatému jenom formální stránkou literárního díla, tak jenom jeho složkou ideovou. Takovou nesmrtelností obdařilo totiž *Labyrint* podivuhodné slovesné umění jeho tvůrce.

Antonín Škarka